

Mevlevi Kùltürünün Önemli Merkezlerinden Biri Olarak Kùtahya ve Kùtahya Mevlevi-hânesi*

Bilal Kemikli*

*Sen bahr-i ma'ârifsin gavr-i dile 'ârifsin
Her hâlîme vâkıfsun yâ Hazret-i Mevlânâ
İzzet Molla*

Giriş

Anadolu'da teşekkül eden Mevlevilik, kuruluşundan itibaren, merkezden taşraya bütün muhitleriyle Anadolu insanı üzerinde derin tesirler icra eden bir sufi harekettir. Farklı tabakalardaki etkileri bakımından, adap ve erkânı, insanı kuşatan düşünce yapısı, evrene hoş nazarla bakmayı öğreten telkinleri ve kurumlarıyla Anadolu insanının kültürel dokusunu besleyerek, onları İslam'ın evrensel ve insani ilkeleri etrafında kenetleyen bir misyon icra etmiştir. Başta Mevlânâ olmak üzere, bu yolun diğer büyükleri, eserlerinde İslam'ın *hoş görülü güler yüzüne* yaptıkları vurgularla, Anadolu'da Türkler için yeni bir coğrafyanın, yeni bir yurdun inşâsına katkı sağladılar. Mevlevi zaviye ya da âsîtanelerinin bulunduğu kentlerde, bu kurumların işlevsel ol-

* Bu metin, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kùltürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından hazırlanan *II. Mevlana, Mesnevî ve Mevleviler Sempozyumu* (18-20 Aralık 2002)'na sunulmak üzere hazırlanmıştır. Metni hazırlarken doktora çalışmalarının ilgili bölümlerini istifade etmem için tarafıma takdim eden Dr. Nilgün Açık ve Dr. Sezai Küçük'e, kaynak temininde gösterdiği kadirşinâs himmetleri dolayısıyla da Dr. H. Basri Öcalan'a şükranlarımı arz ederim. (Not. Bir tebliğ metni olan bu çalışma, yazıldığı döneme ait ifade ve referanslarla, her hangi bir güncellemeye tabi tutulmadan burada yayımlanmıştır. Buradaki maksadımız, hem Ergun Çelebi ve Kùtahya Mevleviliğine ilişkin dikkat ve çabamızın serencamına atıfta bulunmak, hem de bu metnin konuyla alakalı ilk çalışmalardan olması hasebiyle yeniden ilim âleminin dikkatine arz etmektir. Yenilik olarak sadece bir yerde Mehmet Ziya'nın kitabının neşredildiğine işaret edilmiştir; o kadar.)

duğu dönemler esas alınmak üzere, kültürel ve gündelik hayata dair incelemeler yapıldığında, bizim bu kanaatimizi doğrulayıcı pek çok malzemeye kavuşmak mümkündür. Bu bakımdan Mevlevilik çalışmalarını sadece bir *tarikât tarihi çalışması* olarak algılamamak gerekir. Mevlevilik, Anadolu insanının kültürel dokusunu besleyerek gündelik hayatının oluşmasında doğrudan katkısı olan büyük bir çekim alanını ifade eder.

Bu tebliğde, çok kısa da olsa, bu *büyük çekim alanının* önemli merkezlerinden birisini ele alacağız. Bilindiği gibi Mevleviliğin en önemli merkezi, “*kible-i âşikân*”ve *Mevlânâ ve Mevleviler Şehri* olarak da tavsif edilen Konya’dır. Burası merkez alınarak teşkilatlanma gerçekleşmiştir. Ancak merkezin yükünü hafifleten ve merkeze oranla ikinci derecede önemi haiz olan merkezler de vardır. Bunlardan biri de sokaklarında tarihin derin hatıraları hala canlılığını koruyan Kütahya’dır. Burada öncelikle Mevlevi düşüncesinin Kütahya’da kurumsal bir mâhiyet almasına ve şehrin kültürel dokusunun oluşmasındaki etkisine işaret edilecektir. Esasen Mevlevilik düşüncesinin kurumsal bir mahiyet alması derken, doğrudan doğruya Mevlevihane’den söz etmekteyiz. Mevlevihane ile ilgili bir tarikat olarak Mevleviliği ele alan çalışmalarda ve sanat tarihi incelemelerinde tarihî ve mimârî açıdan önemli bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte bizi bu konuda bir tebliğ sunmaya iten iki âmilden söz edebiliriz: Öncelikle, daha önce yapılan çalışmalarda, Mevlevihane’nin şehrin kültürel hayatında ortaya koyduğu tesire atıfta bulunulmamaktadır. Bu sebepten, en azından elde bulunan verilerden yola çıkılarak, tarihimizde adeta birer *güzel sanatlar akademisi* gibi çalışmalar ortaya koyan Kütahya Mevlevihanesi’nin kültür ve edebiyat tarihimize kazandırdıklarının ortaya çıkarılması gereklidir. İkinci olarak da bu çalışmalarda Mevlevilik tarihine –özellikle de Kütahya Mevleviliğine- dair önemli bilgiler ihtiva eden İhtifalci **Mehmed Ziya**’nın *Bursa’dan Konya’ya Seyahat* isimli eserinin görülmemesidir.

Hüseyin Vassaf’ın “*Gülşen-i Mevlevi’de bülbülsün*” dediği¹ Mehmed Ziya (1865-1930), son devir Mevlevilerinden olup daha ziyade tarihçiliği ile tanınmaktadır. Bazı liselerde öğretmenlik ve idarecilik yaptıktan sonra 1924’de kurulan Evkâf Müzesi’nin tanziminde görev almıştır. Mehmed Ziya, müntesibi olduğu Yenikapı Mevlevihanesi’nin tarihçesini ele aldığı *Yenikapı Mevlevihanesi* (Haz. Yavuz Sene-

¹ Mustafa Tatcı, “Son Devir Mevleviliği İçin Bir Kaynak Hüseyin Vassâf Divânı”, *Bildiriler: Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni*, (Ankara, 2000), s. 268.

moğlu, İstanbul,  ) isimli eserinde olduğu gibi, 1912’de İstanbul’da basılan *Bursa’dan Konya’ya Seyahat* isimli eserinde de Mevleviliğe ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Yazar bu seyahatinde, Mevleviliğin teşkilatlanma sürecini kronolojik olarak yeniden gözlemlememize imkân veren bir güzergâh izlemektedir; bu adeta taşradan merkeze doğru bir yolculuktur. Yazar, yolculuk esnasında uğradığı şehirlerde gördüğu tarihî yapıların ve maddi kùltür varlıklarının adeta birer envanterini de çıkarır; yapıların tarihine ilişkin bilgiler verir; uğradığı şehirlerin kùltürel durumuna dönük tahliller yapar. Bunları yaparken o, yaptığı çalışmanın bir seyahat-nâme olması dolayısıyla, ilmî üslup ve kaygı ile kendisini sınırlamadan, doğrudan doğruya gözleme dayalı sübjektif tahlil ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bununla birlikte kitabını telif ederken, “eserin matlûb olan istifâdesini te’min için vaktiyle tetkik edemediği veyahut noksan tetebbu’ ettiği cihetleri” daha sonra bazı zevattan yeniden öğrenmek istemiştir. Bu noktadan olmak üzere, hem Kütahya hem de Zaviye hakkında “mâlûmât-ı mufasssala” alma gereği duymuştur. Bunun üzerine o dönem Zaviye’de vekâleten postnişîn olarak hizmette bulunan **Hüsâmettin Çelebi**’ye müracaat eder. Hüsmettin Çelebi de **Mustafa Sabık Çelebi**’nin yardımıyla, konuyla ilgili gelenekte anlatılan bilgileri bazı Mevlevi kaynaklarıyla teyit ederek adeta Zaviyenin tarihine ilişkin kısa bir risale telif eder. Yazar da bu risaleyi kitabına alır. Dolayısıyla burada verilen bilgiler, Kütahya Mevleviliği için önemli malzemeler içermektedir².

Biz büyük oranda bu esere müracaat etmekle birlikte, Mevleviliğin, edebiyat ve kùltür tarihimizin önemli kaynaklarını ve son dönemde konuyla ilgili yapılan araştırmaları da göz önünde bulundura-

² Bu konuya yıllar önce ilk dikkatimi çeken, hocam Prof. Dr. Nesimi Yazıcı olmuştur. Onun Mehmet Ziya’nın mezkûr eseriyle ilgili bir lisans çalışması da yaptırdığını hatırlamaktayım. Daha sonra Osmanlı Kùltür Coğrafyasının bu önemli kaynağını yayına hazırlamayı planlamış, ancak bir türlü bu emelimi gerçekleştirme imkânına sahip olamamıştım. Esasen yapmak istediğim iş sadece bir neşir değildi. Amacım bu eseri, merhum yazarın güzergâhını takip ederek yeniden güncelleştirmektir. Bu projeyi gerçekleştirmeye dönük arzum, hala canlılığını korumaktadır. Ancak konuyla ilgili, özellikle Erguniye Zaviyesi’yle alakalı bölümü, daha önce Dr. Kadir Atlansoy tarafından “Bursa’dan Konya’ya Seyahatte Kütahya”, *Yedi İklim*, X (68), (Kasım, 1995), s. 71-77; “Kütahyalı Mevlevi şairler Üstüne”, *Kütahyalı şairler Sempozyumu-I*, Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüđu, (4-5 Haziran 1998), s. 371-387. neşredilmiştir. (Not: Mehmet Ziya’nın sözü edilen kitabı, geçtiğimiz yıllarda güzel bir çalışma olarak okuyucuya sunuldu. Bkz. *Bursa’dan Konya’ya Seyahat*, (Haz. M.F. Birgül-L.A. Çanaklı), Ankara, 2008)

rak, daha önceki çalışmaların bir mütemmimi niteliğinde, Mevlevi kültürünün merkezlerinden biri olarak Kütahya'yı ve buradaki Mevlevihane'yi ele alacağız.

Çelebiler Şehri: Kütahya

Mevleviliğin banisi olarak kabul edilen Sultan Veled, Kütahya'yı "kusursuz bir güzel" olarak tasvir eder. Bu tasvirle o, Kütahya'nın iklim, toprak ve su itibarıyla gerçekten yaşanılacak bir coğrafyaya sahip olduğuna işaret etmenin yanında, dervişlerinin buraya gelip yerleşmelerini ve burada Mevlânâ'nın düşüncelerini yaymalarını da teşvik etmektedir. Nitekim o, bu düşüncemizi kuvvetlendirici mâhiyette, yine şöyle demektedir: "Cennet, Kütahya'nın ya altındadır ya üstündedir..." Bununla onun cenneti dünyevileştirmek gibi bir amacı bulunmamaktadır. Buna mukabil onun Kütahya'yı, Mevlevi kültürünün önemli bir merkezi hâline getirme emelinden söz etmek mümkündür.

Ünlü masal ustası Ezop'un büyüdüğü şehir olan Kütahya, Selçuklular döneminde Porsuk Bey'in 1090'da buraya yerleşmesiyle birlikte yeniden yapılanarak bir Türk şehri olmuştur. Daha sonra Germiyan ve Osmanlı çağlarında tarihî kimliğini camiler, medreseler, tekkeler, kümbetler, türbeler, çeşmeler ve şadırvanlarla çoğaltarak bu güne taşımıştır. İzzet Molla'nın "bahr-ı ma'ârif" ve "gavr-ı dile ârif" olan; yani ilim, irfan denizi ve gönül hakikatine vâkıf gerçek bir ârif olarak tavsif ettiği Mevlânâ'nın ocağında yetişerek irfanî yüceliğe ulaşmış çelebi ve dervişler için bu masal şehir elbette cennetten bir köşe olarak tasavvur edilecektir. Dolayısıyla burası, daha Sultan Veled'in yaşadığı dönemde başlamak üzere, başta Mevlânâ soyundan gelen Çelebiler ve pek çok Mevlevi derviş için sığınılacak bir ada olmuştur. Bu sebepten Kütahya, âdeta bir çelebiler şehri, bir çelebi şehirdir.

"Mevlevilik ve şehir" ikilisi zikredilince, akla hemen Mevlevilik düşünce ve duyusunun işlenerek bir hayat tarzı hâline geldiği ocaklar gelir. Bu ocaklar Mevlevihanelerdir. Kütahya'da bu ocak, oldukça erken dönemlerde inşâ edilmiştir. Burada ilk Mevlevihane'nin, Sultan Veled döneminde tesis edildiği sanılmaktadır.³ Anlatıldığına göre, "Kütahya Fatihî" diye bilinen **Emir İmadüddin Hezâr Dinârî**, Kütahya'ya ayrı bir ilgi gösteren mürşidi Sultan Veled'in arzusu üzerine bu

³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1983), s. 334, 335.

Mevlevihane'yi inşa ettirmiştir.⁴ Şehrin imarında büyük emeği olan Hezâr Dinârî, Hıdırlık Mescidi, Balıklı Câmii ve günümüzde Hezâr Dinârî Mescidi adıyla da bilinen Mevlevi büyüklerinin metfun bulunduğu türbenin de bânisidir. Ancak Mevlevihane'nin daha Sultan Veled döneminde inşâ edildiği düşüncesi, kronolojik çerçevede bazı zaafırları da bünyesinde bulundurmaktadır. Zira başta Mehmed Ziya'nın eseri olmak üzere Mevlevilik tarihine ilişkin kaynaklarda Kütahya'daki ilk Mevlevi mürşidi olarak, Sultan Veled'in ahfâdından olan **Celâleddin Ergun Çelebi** (ö. 775/1373)'den bahsedilmektedir. Eğer burada Sultan Veled döneminde bir Mevlevihane inşa edilmiş olsaydı, bir ara Bursa'ya da giderek orada Geyikli Baba ile sohbet ettiği de rivâyet edilen Ergun Çelebi'den önce bir başka mürşidin de olması gerekirdi. Oysa gelenekte de geçtiği şekliyle, her ne kadar Sultan Veled ve daha sonra Ulu Ârif Çelebi Kütahya'yı ziyaret ederek burada Mevleviliği yayma çabası içerisine girmiş olsalar da adından söz edilen ilk şeyh Ergun Çelebi'dir.⁵

Şu hâlde Kütahya Mevlevihanesi'nin tarihini Veled Çelebi ve Kütahya Fatihî olarak da bilinen Hezâr Dinârî ile başlatmak, tarihsel açıdan büyük bir zaman boşluğunun oluşmasına yol açmaktadır. Ancak Mevleviliğin, uzunca bir dönem Afyon'da ikamet eden Sultan Veled döneminde Kütahya'ya girdiği husûsu tartışmalı değildir. Dolayısıyla Sultan Veled'in başlısı olarak sunulan Hezâr Dinârî'nin, günümüzde adıyla anılan mahalde inşa ettirdiği mescit, Kütahya'da henüz kurumsallaşmamış olan Mevleviliğin ilk merkezlerinden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim Zaviye de burada kurulmuş, söz konusu Hezâr Dinar Mescidi de hamûşânın istirahatgâhı olarak hizmet

⁴ Konuyla ilgili değerlendirmeler ve kaynaklar için bkz. Sezai Küçük, *XIX Asırda Mevlevilik ve Mevleviler*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000); Sultan Veled, *Dîvân-ı Sultan Veled*, Haz. Feridun Nafiz Uzluk, (İstanbul, 1941), s. 86-87; Sâkıb Dede, *Sefine-i Mevleviyye*, I, s. 45; Hasan Özönder, "Kütahya Mevlevihanesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II (Konya, 1996), s. 69.

⁵ Esasen Mevleviliğin kurumsallaşarak yayılmasında büyük emeği geçen Sultan Veled, Konya dışındaki ilk Mevlevi dergâhını Afyon'da faaliyete geçirmiştir. Burada pek çok halife yetiştirip bunları Amasya, Kırşehir, Erzincan gibi şehirlere yollayarak, zâviyeler kurdurmuş ve böylece Mevlana mensuplarını bir merkeze bağlı çeşitli şubelerde toplamıştır. Bkz. Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevihaneleri'nin Mimari Özellikleri*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, c.1-2, Konya, 2000), s. 60; Nilgün Açık, *Eski Türk Edebiyatında Mevlevilik Etkisi ve Mevlevi Şairler*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002), s. 25.

görmüştür. Bu tarihî bilgiler ışığında, Mevleviliğin Kütahya ve çevresinde daha ilk dönemde yöre halkı tarafından bilinmesi, daha sonraki dönemlerde müesses bir form almasını da kolaylaştırmış olmalıdır. Bazı araştırmacıların işaret ettikleri gibi Mevlevilik, Ulu Arif Çelebi ile yakın ilişkileri tarihen sabit olan Germiyan Beyi **I. Yâkub Çelebi** (702/1302-741/1340)⁶ döneminde Kütahya'nın köylerine kadar yayılmıştır.⁷

Kısaca bu tartışmalar çerçevesinde, geleneğe de uyararak, Kütahya Mevleviliğini **Ulu Arif Çelebi** ile başlatmakta yarar vardır. Bilindiği gibi anne tarafından çelebi ve baba tarafından Germiyanî olan Ergun Çelebi, Ulu Ârif Çelebioğlu Emir Âlim (1342-1350) ve Emir Vacid Çelebi (1350-1368)'ler döneminde Konya'da yetişmiş ve Kütahya'ya postnişin olmuştur.⁸ Ergun Çelebi, Hezâr Dinârî'nin inşâ ettirdiği yapıya hücre, matbah ve semahâne ekleterek bugünkü anlamda Mevlevihane'yi kurmuştur. Kütahya Mevlevihanesi zamanının en önemli mevlevihanelerinden biri olmuştur. Ergun Çelebi'nin vefatından sonra burası *Ergûniye Zaviyesi* olarak anılmaya başlanmıştır.⁹ Genellikle kaynaklar bu yönde bilgi vermekle birlikte Mehmed Ziyâ, Hüsâmeddin Çelebi Efendi'den nakille, Ergun Çelebi, "*Âl-i Selçûkî'den İmâdeddin'in esnâ-yı fethde bünyâd ittirmiş olduğu Kapan nehri ittisâlinde el-yevm medfenleri bulunan makâma nüzûl ve matbah inşâ ederek orasını dergâh ittihâz ü küşâd etmiştir.*" demektedir. Şu hâlde Zaviyenin tarihi üzerinde yoğunlaşan tarihçilerin bu bilgiyi de incelemeleri gerekmektedir.

Esâsen 1373 yılında vefat ettiği sabit olan Ergun Çelebi'nin burada ne zaman postnişin olduğu da açık değildir. Bununla birlikte onun Mehmed Bey (ö. 1363) ve Süleyman Şah (ö. 1387) dönemlerinde burada hizmet etmiş olması muhtemeldir. Bu konu açık olsaydı, Zaviyenin tarihsel temelleri daha net ortaya çıkartılabilirdi. Öte yandan Ergun Çelebi hakkında da yeterli bir bilgimiz bulunmamaktadır. Çoğunlukla onun hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Ergun Çelebi, 700/1300-1301 yılında doğmuştur, annesi Âbide Melike Hâtûn ve

⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1932), s. 33-44; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Germiyan oğulları", *İA*, IV, s. 767-8.

⁷ Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, s. 245.

⁸ Küçük, XIX; *Asırda Mevlevilik*; Konya Mevlana Müzesi Arşivi, Dosya No: 51/29'dan nakil.

⁹ Sâkıb Dede, *Sefine*, s. 59-97; Mehmed Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, (İstanbul, 1328), s. 236.

babası Germiyanî Süleyman Şahoğlu İlyas Çelebi'dir.¹⁰ Sakıb Dede'nin kaydettiği bu bilgiler geleneğe mal olmuş olmalı ki, Mehmed Ziya'ya verilen bilgiler içerisinde de bunlar yer almaktadır (s. 236-7). Ne var ki Gölpınarlı'nın da işaret ettiği gibi, başta *Sefine-i Evliya* olmak üzere gelenek içerisinde verilen bu bilgiler kronolojik açıdan doğru değildir. Çünkü Ergun Çelebi'nin, dedesi olarak gösterilen Süleyman Şah'dan önce ölmesi, dahası dedesinin döneminde postnişin olarak hizmet görmesi pek makul görünmemektedir¹¹. Burada ya verilen tarihlerde bir problem vardır yahut da bilgiler tartışmalıdır. Eğer verilen bilgiler doğru kabul edilip Ergun Çelebi'nin vefat tarihinde bir problem varsa; bu durumda Mevleviliğin Kütahya'da Süleyman Şah'dan sonra bey olan II. Yakub döneminde kurumsallaştığını ileri sürmek mümkündür.¹² Keza Ergun Çelebi'nin *Genc-nâme* ve *İşâratü'l-Beşâra* isimli iki eserinin olduğuna dâir Sakıb Dede'nin verdiği bilgileri de ihtiyatla karşılamak yerinde olur¹³. Mehmed Ziya'ya verilen bilgilerde *İşâratü'l-Beşâre*'den bahsedilmemekle birlikte, *Genc-nâme*'nin ona ait mutasavvifâne bir eser olduğundan bahsedilmektedir (s. 237-8).

Tarihî kaynaklara dayanarak **Celaleddin Ergun Çelebi**'den sonra Kütahya Mevlevihanesi'nde postnişin olarak hizmeti üstlenen belli başlı kişiler şöyle sıralanabilir: **Burhâneddin Çelebi** (ö. 798/1395)¹⁴, **Zeyneddin Çelebi** (ö. 828/1424)¹⁵, **İbrahim Dede** (ö. 1010/1601)¹⁶,

¹⁰ Sâkıb Dede, *Sefine*, s. 60-8.

¹¹ Krş: Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, s. 122-125; Özönder, "Kütahya Mevlevihanesi", s. 75.

¹² Uzunçarşılı da konuya bu açıdan bakmakta, en azından Ergun Çelebi'nin daha sonraki dönemlerde vefat etmiş olabileceğine dikkat çekmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 226.

¹³ Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, s. 123-124.

¹⁴ Ergun Çelebi'nin oğludur. Babasının yerine bu makâma geçmiş, yirmi üç yıl bu görevde kalmıştır. Bkz. Sâkıb Dede, *Sefine*, s. 97-105; Mehmet Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, s. 239; Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 239-240; Özönder, "Kütahya Mevlevihanesi", s. 75; Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 225.

¹⁵ Ergun Çelebinin yeğeni Şah Melik'in oğludur. Yirmi beş yıl şeyhlik makâmında kalmıştır. Sâkıb Dede, *Sefine*, s. 102-107; Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 240; Özönder, "Kütahya Mevlevihanesi", s. 75.

¹⁶ İbrâhim Dede döneminde ortaya çıkan Timur hadisesi sebebiyle birçok merkezde Mevleviler sıkıntıya düşmüşlerdir. Bu dönemde Kütahya Dergâhı'na bir türbedâr görevlendirilmiştir. Böylece dergâh 950/1543 tarihine kadar hayâtiyetini sürdürmüştür. Timur hadisesi geçtikten sonra, İbrahim Dede tekrar dergâhı eski fonksiyonuna kavuşturmuş ve öncesi ve sonrasıyla altmış beş yıl görev yapmıştır. Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 240; Özönder, "Kütahya

Mehmed Dede (ö. 1060/1650)¹⁷, **Kâmile Hanım**¹⁸, **Hüseyin Çelebi**¹⁹, **Fatma Hanım** (ö. 1122/1710)²⁰, **Sâkıb Dede** (ö. 1148/1735)²¹, **Hâlis Ahmed Dede** (ö. 1191/1177)²², **Abdurrahim Atâ Çelebi** (ö. 1206/1791)²³, **Mehmed Sâib Çelebi** (ö. 1227/1812), **Abdülkadir Çelebi** (ö. 1272/1855), **İsmâil Hakkı Çelebi** (ö. 1309/1891), **Ahmed Remzî Dede** (1872-1944)²⁴, **İdris Hamdi Çelebi** (ö. 1313/1895), **Hüsâmeddin**

Mevlevihanesi”, s. 75-76; Küçük, *XIX Asırda Mevlevilik* .

¹⁷ İbrahim Dede'nin damadı olan Mehmed Dede “Ulûfecizâde” diye bilinir. Elli yıl şeyhlik makâmında kalmıştır. Hattat olan Dede, bilhassa talik yazılarıyla tanınır. Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 240; Özönder, “Kütahya Mevlevihanesi”, s. 75; Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 254.

¹⁸ Küçük Ârif Çelebi (ö. 1052/1642)'nin kızı mesnevihan Kamile Hanım, Mehmed Dede'den sonra dergâh hizmetlerini yürütmek üzere Konya'dan gönderilmiştir. Sâkıb Dede, *Sefine*, s. 255-259; Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, 241-242; Özönder, “Kütahya Mevlevihanesi”, s. 75.

¹⁹ Kamile Hanım'ın oğludur. Sâkıb, *Sefine*, s. 237-238; Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 242; Özönder, “Kütahya Mevlevihanesi”, s. 76.

²⁰ Kamile Hanım'ın kızıdır. Kütahya Mevlevihânesi'nde mesnevihân olarak görev yapmıştır. Dervişlerin bütün ihtiyaçlarına koşması sebebiyle “*Ümmü'l-fukara*” diye isimlendirilmiştir. 1122/1710'de vefât etmiştir. Sâkıb, *Sefine*, s. 259-261; Mehmet Ziya, *Ziya, Yenikapı Mevlevihânesi*, s. 242-244; Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 242-3; Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 232; Özönder, “Kütahya Mevlevihanesi”, s. 76.

²¹ Sâkıb Dede, hakkında bilgi veren kaynaklara göre, ünlü sûfî İbn Arâbî soyundan gelmektedir. Aslen İzmirli'dir. Edirne Mevlevihanesi şeyhi Muhammed Dede'den inâbe almıştır. Bir ara Fazıl Ahmed Paşa'nın mûhitinde bulunmuştur. Daha sonra Mısır'a seyahat etmiş, sonra da İstanbul'a dönmüştür. Fatma Hanım'ın vefatını tâkiben Kütahya Mevlevihânesi'ne şeyh tayin edilmiştir. Orada Fatma Hanım'ın kızı Havvâ hanımla evlenmiştir. Kırk yıla yakın Kütahya Mevlevihanesi'nde şeyhlik yapmıştır. Şairliği yanında, Mevlevî meşâyihinin hal tercümelerine dair kaleme aldığı, üç ciltlik meşhur “*Sefine-i Nefise-i Mevleviyyân*” isimli eseri ile de tanınmıştır. Her ne kadar aktardığı bazı bilgiler tarihî olaylara uymasa da, Eflâkî'nin “*Menakıb*”ından sonra Mevlevilik tarihini, vefâtı olan 1148/1735 tarihine kadar aktaran başka kaynak bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâkıb Dede, *Sefine*, s. 261; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, s. 62; Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 245-246; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 179; Özönder, “Kütahya Mevlevihanesi”, s. 76.

²² Sakıb Dede'nin oğludur. Babasının vefatından sonra onun yerine geçmiş ve kırk üç yıl bu makâmında bulunmuştur. Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 246; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, s. 62; Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 240; Özönder, “Kütahya Mevlevihanesi”, s. 76-7.

²³ Ahmed Halis Dede'nin oğludur. Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 247; Özönder, “Kütahya Mevlevihanesi”, s. 77.

²⁴ Hasibe Mazıoğlu, *Ahmed Remzî Akyürek ve Şiirleri*, (Ankara: Sevinç Matbaası,

Çelebi, Ergun Çelebi, Âmil Çelebi, Ahmed Remzi Dede, Sâkıb Çelebi, Ferruh Çelebi, Hasan Dede ve Nûri Dede.

Kütahya'da Mevleviliğe olduğu kadar Türk kültürüne de büyük hizmetleri geçen bu meşâyih, içinde buldukları tasavvufî hayatın erkân ve adabına bağlı kalarak Mevlânâ'dan aldıkları feyizle tekkeye devam eden derviş ve muhipleri tenvir etmişlerdir. Daha ilk dönemlerde tekke, Zaviyeden âsitâneye dönüştürülmüş; böylece etki alanı daha da genişletilmiştir. Bilindiği gibi Mevlevihaneler fonksiyonları itibariyle ikiye ayrılırlar: Zaviyeler ve âsitâneler. Âsitâneler, Zaviyelere göre daha geniş bir alanda kurulur. Konya'dan başka Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Gelibolu, Halep, Kastamonu, Manisa, Mısır, Rumeli ve Bursa'da bulunan Mevlevihaneler âsitâne olarak bilinmektedir. Mehmet Sait Çelebi (ö. 1232/1812) dönemine değin uzunca bir dönem âsitâne olarak²⁵ işlev gören Kütahya Mevlevihanesi'nde pek çok derviş çile çıkartıp dede olarak hilâfet almıştır. Meselâ, İstanbul Yenikapı Mevlevihanesi'ne 1159/1746 yılında şeyh tayin edilen ünlü Ebû Bekir Dede burada yetişmiştir. Kütahya Mevlevihanesi'nde Sâkıb Dede'nin yetiştirdiği müstesna mevlevilerden biri olan Ebû Bekir Dede²⁶,nin ahfâdı da tekkeler kapatılıncaya kadar Yenikapı Mevlevihanesi meşihatında bulunmuştur. Aynı şekilde Yenikapı Mevlevihanesi'nin XIX. asırdaki postnişinlerinden olan Ebû Bekir Dede oğlu **Ali Nutkî Dede**'nin mürebbiliğini yapan *Mecmûa-yı Tevârîh-i Mevleviyye* isimli eserin müellifi Seyyid Sahîh Ahmet Dede (ö. 1228/1813) de Kütahya Melevihânesi'nde yetişmiştir.²⁷ Bu bakımdan Kütahya'da Mevlevilik şehrin sınırları dâhilinde kalmamış, âsitânede yetiştirdiği pek çok canla etki alanını daima genişletmiştir.

XIX yüzyıla gelindiğinde, çelebiler şehri olan Kütahya'daki âsitânenin önemini yitirdiğine tanık olmaktadır²⁸. Bunda, zâdegânlık geleneğine bağlı olarak ehil olmayan kimselerin postnişinlik yapması ve bazen de henüz rüştüne ulaşmamış şeyhler için vekâlet sisteminin işletilmesinin etkisi açıktır. Zaviyeler bir vakfa bağlı olarak hizmet

1987), s. 4; Hüseyin Vassaf, *Remzinâme*, s. 20-21; Bk. Ziver Tezeren, "Üstad Ahmed Remzi Akyürek", s. 6-7; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1408.

²⁵ Mehmet Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, s. 247; Küçük, *XIX Asırda Mevlevilik*.

²⁶ Mehmet Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 143, 158; Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, 265.

²⁷ Mehmet Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, s. 145-146. Ayrıca Sahîh Ahmed Dede'nin hayatına dair geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 265-6.

²⁸ Bu dönemdeki Mevleviliğin genel durumu ve Kütahya Mevleviliği için ayrıntılı bir değerlendirme için bkz: Küçük, *XIX Asırda Mevlevilik*.

görmekteydiler. Bu vakıflar genellikle *zürrî vakıf* olması dolayısıyla, çoğu kere babadan oğula geçen mütevellilik, şeyhlik olarak değerlendirilmiştir. Bu uygulama daha sonra temâyül hâlini almıştır. Meselâ, Mehmed Sâib Çelebi'nin, babası Abdurrahim Atâ Çelebi'nin 1791'de vefatından hemen sonra, daha on bir yaşında postnişin olduğu bilinmektedir. Bir ara Konya çelebileri olaya el koyarak buranın şeyhliğine, Kütahya'daki şeyhzâdelerden birini değil de Konya çelebilerinden olan Âmil Çelebi'yi getirmişlerdir. Ancak Âmil Çelebi'nin tâynini, halkın ve dervişlerin hoşuna gitmemiştir. Nitekim bu uygulamaya karşılık olarak, üç yüz yıllık bir çelebi âilesini mağduriyeti ve şeyhzâdelerin *hukûk-ı şer'iyyeleri* gerekçe gösterilerek şer'î mahkemeye başvurulmuştur. Neticede *vekâlet-i umûmiyye* tescil ettirilmiş, *Meşîhât-ı İslâmiyye*, *Sadâret* ve *Meclis-i Mebûsân'a* müracaatla bir vekil tayini ile dergâhın postu yeniden şeyhzâdelere tevcih edilmiştir²⁹. Böylece vekâlet sistemi de işlerlik kazanmıştır. Kayseri Mevlevihanesi şeyhi oğlu Ahmed Remzi Dede, beş yüz kuruşluk maaşla hem şehzâdeleri okutmak, hem de dergâha asaleten atanan Sâkıb Çelebi'nin çocuk olması hasebiyle vekâletini üslenmiştir. Ahmed Remzi Dede bir yıl sonra 1327/1909 senesinde Kastamonu Mevlevihanesi'ne şeyh tayin edilmiş³⁰, yerine Ferruh Çelebi gönderilmiş; fakat o da bir müddet sonra Üsküdar Mevlevihanesi'ne şeyh olarak atanmıştır. Daha sonra Kütahya Mevlevihanesi'ne yine vekâleten Hasan Dede ve ondan sonra da Çankırı şeyhi Nuri Dede gönderilmiştir.³¹ Bütün bu uygulamalar, Kütahya Mevlevihanesi'nin etki alanlarını da zamanla daraltmıştır.

Burada bir hususa işaret etmek yerinde olur sanıyorum; Mevlevihanenin etkisinde görülen zayıflama, büyük oranda da dönemin eseridir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifâdesiyle "*bir istihâle dönemi*" olan XIX yüzyıl, geçiş dönemlerinde görülmesi olağan olan *eski olana* ilginin zayıfladığı, buna mukâbil *yeni olarak* takdim edilenin ise revaçta olduğu bir dönemdir. Tarihte bir Mevlevi dergâhının ne tür işlevleri olabilirdi? Buralar her şeyden önce adına derviş, muhib, dede ve postnişin denilen kişilerin bir araya gelerek *hakîkate ilişkin mübâhese* yaptıkları mahallerdir. Yola girmesine onay verilen derviş için bir *çilehâne* ve yeteneği ölçüsünde derûnî dünyasını geliştirmek için mûsikî, hat ve tezhip gibi güzel sanatları öğrendiği birer *akademi* kimliğini taşımaktaydı. Oysa geçiş döneminde, XVIII. yüzyıldan iti-

²⁹ Bkz. Küçük, *XIX. Yüzyılda Mevlevilik*.

³⁰ Ayrıca bkz. Mazıoğlu, *Ahmed Remzi Akyürek ve Şiirleri*, s. 4.

³¹ *KMMA*, Dosya No: 97/14.

baren her fırsatta uygulamaya konulan ıslahat girişimleriyle belirginleşen yeni hayâtın standartlarına uygun *sohbet mahalleri* toplum hayâtındaki bir boşluğu doldurmayı başarmıştır. Aynı şekilde kurulan *Dâru'l-Funûn* ve *Dâru'l-Bedâi* gibi "ilim, fen ve sanat" öğreten yeni mektepler, sanat ve edebiyata ilişkin ihtiyacı da karşılar olmuştur. Böylece sosyal hayât, seküler anlamda canlanmaya başlamıştır. Buna karşılık, tasavvufî hayât da eskiyi korumaya yönelik muhâfazakâr eğilimleri artıracaktır. Bu tıpkı dîvan şiirinin yeni şiir tarzı karşısındaki durumuna benzer. Son demlerde kurulan *Encümen-i Şu'ara*, gelenegi koruyarak yeniden ihyâ etme adına ne yapabildiyse, sufiler de o oranda duyumsadıkları dünya görüşünün hâkimiyetini sürdürme çabası içerisinde oldular. Bu noktadan olmak üzere bir süre *Meclis-i meşâyih/Sûfiyye* gibi organize kuruluşlar ihdas edilerek burada bir kısım neşriyatlara girilse de başarılı olunamadı; yeni eskiye baskın oldu. Netice itibarıyla bu döneme gelindiğinde Mehmet Saib Çelebi, babası Abdürrahim Atâ Çelebi'nin vefatı üzerine daha henüz on bir yaşında iken Kütahya Mevlevihanesi'nde postnişin olur. Daha henüz bir çocuk olan yeni şeyhin döneminde de bildiğimiz gibi, tekkenin etki alanı âsitânelikten zaviyeliğe dönüştürülerek zayıflatılmıştır.

Kütahya'da "Dönen Dervişler"in İzleri

Kütahya, Anadolu'nun bereketli bir parçasıdır; bu bereket, toprağın verimliliğinde olduğu gibi, burada yetişen değerler bakımından da kayda değer niteliktedir. İç aydınlanmasını gerçekleştirerek Anadolu'da Türklüğün ve İslâmlığın yerleşmesinde pozitif katkıları olan pek çok gönül ehlinin burada yetiştiğine tanık olmaktadır. **Ergun Çelebi, Molla İlâhî** ve **Şeyhî** gibi ehl-i dilin Anadolu ölçeğinde ortaya koyduğu hizmetler bilinmektedir. Bu bereketli toprağı yoğuran en önemli damarlardan biri, Anadolu'daki tasavvufî faaliyetler açısından *Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bayramiyye* ve *Zeyniyye* gibi tarikatlara nispetle önceliğe sahip olan *Mevlevilik*'tir³².

Daha ilk dönemlerden itibaren Kütahya'ya ilgi duyan Mevlevi büyüklerinin burada ektiği tohum, tarihin ilerleyen dönemlerinde meyvesini fazlasıyla vermiştir. Kütahya'nın mânevî imârında ve kültürel bünyesinin oluşumunda Mevleviliğin derin izlerini yakalamak mümkündür. Esasen Mevleviliğin Kütahya'nın şehir kültürüne etkisi, Anadolu'ya etkisinden ayrı düşünülemez. Diğer bir ifâde ile Mevlevi-

³² Reşat Öngören, *Osmanlılar 'da Tasavvuf Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, (İstanbul: İz Yayınları, 2000), s. 205.

lik Anadolu coğrafyasının bir parçası olan Kütahya'da diğer bölgelerdeki etkisine benzer bir etki yaratmıştır. Peki, bunlar nelerdir, denildiğinde ayrıntılı bir şekilde ortaya koma imkânına sahip değiliz. Zîrâ mânevî tekâmülün göstergeleri soyuttur. Lakin içine girilen her sokakta bugün bile koklanan çelebi nezâketi, mûnisliği ve nüktesine tanık olmak kaçınılmazdır. Her şeyden önce sokak ve mahalle isimleri, yolu Kütahya'ya uğrayan ve fakat az da olsa bir tarih merakı bulunan herkesi Germiyan Beylerinin yahut Osmanlı paşalarının sohbet meclisine taşıyacaktır. Bunda Mevleviliğin ayrı bir katkısı vardır.

Çelebilik, izâhı bu gün için zor bir ruh hâline işaret eder. Çünkü çelebinin dili, hâl dilidir. Hâlin kâl ile çözülemediği mâlumdur. Enformatik çağın insanları olarak bizler, sözü çoğaltarak anlamı daralttık; anlam daraldıkça da rûhumuz yoksullaştı. Burada çelebice bir duruşu resmeden bir seyyâhın sözlerine yer vermek istiyorum. Bu seyyah, İstanbul'da tercüman ve konsolos sıfatıyla yirmi seneye yakın bulunmuş olan ünlü Fransız oryantalist **Clément Imbault-Huart** (1854-1927)'tir. Huart, 1891'de Bursa, Eskişehir ve Afyon üzerinden Konya'ya yaptığı bir seyahatindeki gözlem ve izlenimlerinden yola çıkarak bir kitap yazmıştır. Daha önce **Nezih Uzel** tarafından *Mevleviler Beldesi Konya* (Tercüman 1001 Temel Eser, İst.,1978, 159 s) adıyla dilimize kazandırılan bu eserde yer yer Mevlevilikle ilgili değerlendirme ve tespitlere rastlamak mümkündür. Kitapta, her ne kadar Kütahya Mevleviliğine dâir değerlendirmeler bulunmasa da, meselâ Eskişehir Mevleviliği hakkında bazı tespitler yapıldığına tanık olunmaktadır. Mevleviliği "dönen dervişler" olarak betimleyen yazar, Eskişehir'de bu dervişlerin önemli bir mevkide bulduklarına işaret etmektedir. Yazar ve ekibinde, Eskişehir'in kültürel dokusunda apaçık tesiri olan Mevlevi dervişlerini, bizzat onların dergâhlarını ziyaret ederek tanıma arzusu belirir. Kalkıp Mevlevi dergâhını ziyarete giderler. Buradan sonrasını yazarın kendi ifâdelerine bırakmak uygun olacaktır:

İçeri girdiğimizde dergâhın büyüğünü, iskemlesi bulunmayan bir salonun köşesinde diz üstü otururken bulduk. Mevlevi tekkelelerinde âdet olduğu gibi, bir koyun postunun üzerinde duruyordu. Avrupalılara dost olduğunu göstermek için, - dönen dervişler Müslümanların en az fanatik olanıdır- acele ile bir koltuk getirterek, nezâket gösterisini uzatacak biçimde ayakta daha fazla kalmamızı önlemeye çalıştı. Kibarca reddettik. Doğudaki günlerimiz uzamaya başladığı için bacaklarımızı kıvrarak artık alışmıştık. Halkın Şeker Bayramı adını verdiği Ramazan sonu küçük bayramı

dolayısı ile ikrâm edilen geleneksel şekerlemeleri yedik. Sonra şeyhin yanından ayrılarak Kurşunlu Câmii'ni görmeye gittik³³.

Buradaki tespitleri, bugün gelinen noktadan baktığımızda belki çok orijinal bulmayacağız. Ancak yazarın dönemindeki sosyo-kültürel durum göz önünde bulundurulduğunda yapılan tespitlerin ne kadar orijinal olduğu görülecektir. Şöyle ki; geleneksel Mevlevi çelebilğinin bir ifadesi olarak misâfire izzet ve ikrâmda bulunmanın yanında, o dönemde çokça kullanılmamakla birlikte, oturması için iskemle takdîm edilmektedir. Bu davranış, Mevlevi postnişininin modern hayat tarzına açık bir kişilik taşıdığıının işaret i olarak algılanabilir. İkinci olarak da “Avrupalılara dostça davranmak”. Tabii bu yazarın tespiti; inanıyorum ki dergâha konuk olarak gelen Doğululara da aynı nezâket gösterilmektedir. Fakat burada önemli olan, Mevlevi dergâhlarının daha o dönemlerde ülkenin dışa açılan yüzünde “İslâm'ın güler yüzünü” gösterme misyonunu yüklediğidir.

Bugün Batı âlemi, bu güler yüzlü İslâm'ı Mevlânâ'nın eserlerinden okuyarak tanımaktadır; ama o dönemde Mevlânâ'nın eserlerini içsel-leştirmiş, Mevlevi geleneğine bağlı olarak iç aydınlanmasını gerçekleştirmiş derviş, muhip ve dedeler bu misyonu yerine getirmekteydiler. Çünkü çelebi lisânında olumsuz cümle ve formlar kullanılmaz; hayata olumlu bakmayı yeğleyen bu anlayış içerisinde insan, sahip oldukları ile yetinecek, sabırla kemâle erecek ve yarına dâir umutlarını daima diri tutacaktır. Dolayısıyla o, hiçbir zaman ümitsizlik içerisinde rûhî ıstıraplar çekmeyecektir. Keza bu lisan içerisinde doğan olumlu tâbirlerden biri *hamûşândır*; vefat eden can, ölmemiş, *Hakk'a yürümüştür*. O ölü değil, dil değiştirmiştir; sufi nazarında evrensel dil olan *susmayı* yeğlemiştir. Dolayısıyla onlar *hamûşân* olarak anıla gelecektir. Bunların ebedî istirahat mekânları da mezarlık değil, *ruhlar bahçesi (hadîkatü'l-ervâh)*dir. Hiç kuşku yok ki, **Clemant Huart**, Kütahya Âsitânesi'ne uğramış olsaydı benzer muâmeleleri orada da görmesi mümkündü.

Başlangıçta âhilerden esnaf ve çiftçilerin büyük oranda ilgi duydukları Mevlevilik³⁴, XVI. yüzyıldan itibaren yüksek tabakanın, tahsilli kimselerin tarikatı olmaya başlamıştır. Böylece bedii zevki yük-

³³ Uzel, Nezih, *Mevleviler Beldesi Konya*, Tercüman 1001 Temel Eser, (İstanbul, 1978), 159 s, s.39.

³⁴ Mehmet Önder, “Mevlevilikte Âhi Düzeni ve Sosyal Etkileri”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), s. 129-134.

sek bir tarikat teşekkül etmiştir. Kısa zamanda Mevlevi Dergâhları, Dîvan şiirinin önde gelen şâirlerinin yetiştiği, geleneksel Türk sanatlarının başında gelen hat ve tezhip gibi sanatların öğretildiği ve en önemlisi sanat mûsikîsinin ölümsüz eserlerinin verildiği, adeta birer güzel sanat fakültesi hâlini almıştır. Kuşkusuz halktan kimselerin dergâha devamında gözle görülür bir azalma olsa da tümüyle kesintiye de uğramamıştır. Bu kesimden derviş ve muhipler de dergâhlardaki kültürel yapıya paralel olarak estetik dimağlarını canlandırma imkanına sahip olmuş kimselerdir³⁵. Kısacası, zaman içerisinde adap, âyin ve erkânı ile belirli formlar çerçevesinde dünyayı algılamaya yönelik özel bir dil geliştiren Mevleviliğin Kütahya'da derin izler bıraktığında kuşku bulunmamaktadır. Bu noktada olmak üzere Mevleviliğin izlerini geride kalan maddî kültür varlıkları ve sanat-edebiyat dünyasına bıraktıkları ile tespit etme imkânına sahibiz.

Mevlevi Kerpiçleri: Kütahya'da Maddî Kültür Varlıkları

Mevlevilik tarihinin en önemli ocaklarından biri olan Kütahya Mevlevihanesi hakkında tarihsel açıdan yaptığımız bu değerlendirmelerimizi aktardıktan sonra, konuyu mimârî ve sanat tarihi açısından ele alan çalışmalar ışığında, Mevlevi kültüründen geriye kalan maddî unsurlara kısaca işaret etmek yerinde olur.

Daha önce de değindiğimiz gibi Mevlevi kültürünün en önemli hizmetkârlarından birisi, Kütahya'nın fâtihi olarak da kabul gören ve gelenek içerisinde Sultan Veled'in bağlılarından biri olarak anılan Hezâr Dinârî'dir. Hezâr Dinârî'nin, Kütahya'yı bir Türk ve Müslüman şehri hâline getirmeye dönük gayretlerinin göstergesi olarak geride bıraktığı maddî kültür varlıkları önemlidir. Bunlar; Hıdırlık Mescidi³⁶, Balıklı Câmii³⁷, Hezâr Dinârî Mescidi³⁸'dir. Hezâr Dinârî Mescidi adıyla ibadete açık olan mahal, Mevlevihanenin türbe kısmından ibâettir. Mevlevi gelenekte Kütahya Mevleviliğinin ilk nüvesinin bu mescitte atıldığı söylenmektedir. Burada medfun bulunan

³⁵ Sâkıb Dede, *Sefîne*, s. 20-2; Hüseyin Ayan, "Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân'a Göre Mevlevilik", 8. *Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler)*, (Konya, 1997), s. 39.

³⁶ Yapının mimari değeri ve tarihi için bkz. Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Atatürk'ün Doğumununun 100. Yılına Armağan Kütahya*, (İstanbul, 1982), s. 220-223.

³⁷ Eserin kitâbesi için bkz. Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", s. 217-219.

³⁸ Mîmârî özellikleri için bkz. Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", s. 223-4.

diğer hamûşân şunlardır: Celâleddin Ergûn, Burhaneddin İlyas, Zeynüddin, Sâkıb Mustafa Dede, Kâmile Hatun, Hâce Fâtıma Hatun, Mehmed Çelebi, Ebûbekir Çelebi, Havva Hatun, Şeyh Mehmed Muhlis Çelebi, Ali Şâkir Çelebi, Fatma Hanım, Halîme Melîha Hanım ve Şeyh İsmail Hakkı Çelebi³⁹.

Buradaki Mevleviliğin en önemli maddî kültür varlığı hiç kuşkusuz Ergun Çelebi Zaviyesi olarak da anılan Mevlevihane'dir. Günümüzde sadece Semâhânesi, Dönenler Câmii adıyla hizmet veren bu Zaviye, Mevlevilik tarihinin önemli merkezlerinden biridir. Geçen asırda esaslı onarım göyerek bugünkü şeklini almış olan Semâhâne⁴⁰, Vakıflar tarafından 1959 yılında onarılarak camiye dönüştürülmüştür. Kare planlı, iki kat hâlinde pencereci, kiremit çatılı yüksek bir yapı olan Semâhâne'nin ortasında yüksek sekizgen kasnak ve ahşap kubbe yükselmektedir. Kubbenin üstü piramidal çatı ve kiremitle örtülüdür⁴¹. Giriş cephesinde, iki sütuna oturtulmuş ve camekânla kapatılmış, tek hacimli bir çıkma vardır. Bunun üzerindeki ikinci kat, balkon biçiminde düzenlenmiştir. *Kütahya Câmileri* adlı eserin yazarı olan Hamza Güner'in ifâdesine göre, bu balkondan ezan okunmaktaydı⁴². Dış görünüşte kapı üstüne rastlayan yerde iki çini levha vardır; bunlardan üstte olanı 'Yâ Hazreti Mevlânâ', altta olanı ise 'Yâ Hazreti Ergûn' levhasıdır.

Mevlevihanenin nâdir elyazması eserlerden oluşan zengin bir kütüphânesinin olduğu, öteden beri söylene gelinmektedir. Buradaki kitaplar daha sonra Vâhit Paşa Kütüphânesi'ne devredilmiştir⁴³. Lâkin Vahit Paşa'daki Erguniye'ye ait kitapların, dergâhın bütün kitaplarını ihtiva ettiği hususu şüphelidir.

³⁹ Hazma Güner, *Kütahya Camileri*, Kütahya, 1964, s. 102.

⁴⁰ Sezai Küçük, *XIX. Yüzyılda Mevlevilik*.

⁴¹ Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", s. 348.

⁴² Güner, *Kütahya Camileri*, s. 348.

⁴³ M. Tayyib Gökbilgin, "Kütahya", *İ.A.*, VI, s. 1125; Ali Berberoğlu, "Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, (İstanbul, 1982), s. 748.

Kütahya Mevleviliği ve Şiir

*Benim nefesim, âlemde ne ateşler yakmıştır.
Benim bu fâni sözlerimden ne bekâlar coşup zuhûr etmiştir.
Kulaklar ancak benim sözlerimin dışını anlıyor.
Canından kopup gelen feryatları kim anlayacak?*

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Doğrusu Mevlânâ'nın canından kopup gelen feryatları, onun yolunu ihyâ eden hayru'l-haleflerinin anlayıp anlamadığının tercümânî olma iddiasında değiliz. Yalnız onun canından kopup gelen ve bekâları cûş u hurûşa getiren sözler, Mevlevî geleneği içerisinde zengin bir edebiyatın hayât bulmasına imkân vermiştir.

Başlangıcından itibaren şiire ayrı bir önem atfeden Mevlevî gelenek⁴⁴, bilhassa Osmanlı dönemlerinde bâriz bir gelişme göstermiştir. Her şeyden önce padişahların şiire ve güzel sanatlara düşkünlüğü, bu konuda adeta birer fakülte konumundaki Mevlevî dergâhlarını himâyeye etmelerine yol açmıştır. Böylece vakıf gelirleri ve nüfuzları artan Mevlevî tekkeleri, ülke kültürünün üretim merkezleri olmuştur. Mevlevîler, bir yandan devlet kademesinde önemli noktalara gelirken öte yandan da sahip oldukları sosyal statüye paralel olarak edebî etkinliklerini artırmışlardır. Mevlevîhanelerin, türbesi ve hücreleriyle, semâhânesi ve çelebi dâiresiyle, çilehânesi ve mutfağıyla mükemmel bir sosyal hayât merkezi hâlini aldığını söyleyebiliriz. Bu sıralarda Kütahya, Manisa, Edirne, Bursa, Isparta, Denizli, Trabzon, Amasya gibi şehirler; ayrıca Rumeli'de Filibe, Vardar Yenice, Üsküp, Prizren, Serez gibi yerleşim merkezlerinde de kültürel birer hareketlilik yaşanmaktadır. Yaşanan bu kültürel hareketliliğe paralel olarak şehirlerde Mevlevîlik kökleşip yerleşmiştir⁴⁵.

Mevlevîlik içerisinde daha çok dîvan şiiri önem taşımaktadır. Diğer bir ifade ile Mevlevî şâirleri dîvan tarzını tercih ederek bu yolda

⁴⁴ Mevlevîlik ve edebiyat ilişkisi bakımından ayrıntılı değerlendirmeler için bkz: Necip Fazıl Duru, *Mevlevî Şairlerin Mevlevîlik Unsurları*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999); Nilgün Açık, *Eski Türk Edebiyatında Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şairler*, (Doktora Tezi); Adnan Karaismailoğlu, "Tasavvuf Şiir Geleneğinde Mevlana'nın Yeri ve Önemi", 6. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler, (Konya, 1993), s. 87-90.

⁴⁵ Açık, *Mevlevî Şairler*, s. 6, 16.

şiiirler ibdâ etmişlerdir. Esasen dîvan şiiirinin kurulup gelişmesinde de Mevlevilerin büyük emekleri vardır. Nitekim şâir tezkirelerinden yola çıkarak dîvan şâirlerinin tasavvuf ve tarikat ilişkisine değin bir istatistikî çalışmada, tezkirelerde bulunan 320 şâirin 220'sinin Mevlevi kökenli olduğu tespit edilmiştir⁴⁶. Bu, dîvan şiiiri pastasının %68'ine tekâbül eder. Bu bakımdan Mevlevi kültürünün en etkili olduğu alan olarak şiiiri göstermek güç olmasa gerektir. Öte yandan dîvan şiiirinin, Mevleviliğın ilk örgütlendiğı merkezlerden biri olan Kütahya'daki durumu da oldukça iyi bir noktadadır. Yine Mustafa İsen'in, tezkîrelerden yola çıkarak dîvan şâirinin coğrafyasını belirlemeye dönük yaptığı bir değerlendirmede Kütahya, 32 merkez içerisinde 24 şâirle 9.uncu sırada bir yer edinmektedir⁴⁷. Bu durumda hem içine girilen Mevlevilik yolu, hem de meskûn olunan şehrin kültürel imkânlarıyla oluşan muhit içerisinde pek çok şâirin yetişmesi mümkündür.

Mehmet Ziya'nın seyâhat-nâmesine bakılırsa, dergâhta postnişin olarak bulunan zevâtın hemen hepsi şâir yaratılışlı ve şiiir zevkinden anlayan kimselerdir. Zaten konuyla ilgili daha önce bir tebliğ sunan Kadir Atlansoy da Kütahya'daki Mevlevi şâirlerini tanıtırken Mehmet Ziya'nın kitabının ilgili kısmını aynen aktarmaktadır⁴⁸. Kütahya'da yetişen Mevlevi şâirleri hakkında, başta Sakıb Dede'nin *Sefine-i Nefise fi-Menâkıb-ı Mevleviyye'si*, Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye'si* ve Ali Enver'in *Semâ-hâne-i Edeb'i* olmak üzere belli başlı Mevlevi kaynakları olmak üzere, diğer şâir tezkereleri ve biyografik kaynaklarda yeterince bilgi bulunmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntıya girmeyeceğiz. Bununla birlikte geçtiğimiz yıllarda Nilgün Açıık'ın hazırladığı ve Mevlevi şâirlerini esas alan doktora çalışmasından yola çıkarak Kütahyalı Mevlevi şâirler hakkında bir değerlendirme yapma imkânına sahibiz. Buna göre, alfabetik olarak, **Ahi Sâdık**, **Bedreddin** (ö. 1397), **Burhân** (ö. 1394), **Celâleddin Ergûn** (ö.1373), **Esif** (ö. 1732), **Hüsâm** (ö. 1688), **Sâkıb Mustafa** (ö. 1735) ve **Zeyneddin** (ö.1397)'in isimlerini zikredebiliriz. Bunlardan başka **Mehmed Ziyâ**'nın naklettiğine göre Mevlevi dergâhının hâdimlerinden olan **Fâtıma Hanım** ve

⁴⁶ Mustafa İsen, "Tezkireler Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri", *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, (Ankara: Akçağ, 1997), s. 216.

⁴⁷ İsen, "Tezkireler Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış", *Makaleler*, s. 70.

⁴⁸ Kadir Atlansoy, "Kütahyalı Mevlevi Şairler Üstüne", *Kütahyalı Şairler Sempozyumu-I*, (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü, 1998), s. 371-387.

Sâkıb Dede'nin mahdumu **Mehmed Muhlis Çelebi** de şâirdirler. Ancak bunların eserleri hakkında pek malumat bulunmamaktadır.

Örnek olması bakımından Nilgün Açıık'ın adı geçen tezinden istifadeyle Kütahyalı birkaç Mevlevi şairin biyografisine ilişkin bilgileri burada zikredebiliriz:

AHÎ SÂDIK (? - ?):

Asıl adı Mehmed olup, Kütahyalı zengin bir ailenin oğluydu. Konya Mevlevihanesi'nde **Çelebi Muzafferüddin** (ö. 676/1277)'e bağlanıp, külâh ve hırka giyerek, Mevleviliğe intisap etti. Mevlevihane'nin hamam külhânında çalıştırıldı. Hayâtı hakkındaki bilgiler bunlarla sınırlı olup, nerede vefat ettiği ve nereye gömüldüğü belli değildir.

Ahi Sâdik, Mevlânâ'nın vasıflarını övdüğü Türkçe bir kıtasında, dîvan şiirinin estetiğini yansıtmaya açısından orta seviyede bir şâir tarzı sergilemektedir. Kaynaklarda yer alan Farsça ârifâne şiirlerinden ise, onun Farsça'ya vâkif olduğu, bu dilde akıcı şiirler yazabildiği anlaşılır.

BEDREDDİN (ö. 800/1397) :

Bedreddin Dede, Sultan Veled (ö. 712/1312)'in torunlarından. Kaynaklarda bildirildiğine göre, Ahmed Selçuk Efendi adında bir zâtın oğludur. Dedesi Emir Vâcid'tir. Nerede doğduğu, tahsiline nerede başladığı bilinmemektedir.

Bedreddin Dede, Konya'da Emir Âlim Çelebi (ö. 798/1395)'nin şeyhliğinde çilesini tamamlayarak Mevlevi oldu. Konya Mevlevi Dergâhı'nda yetişip, orada mesnevîhânlık yaptı. Nerede vefat ettiği ve nerede gömülü olduğu da belli değildir.

Şâirdir. Bununla birlikte, şâirliği hakkında bilgi yoktur. Kaynaklara kaydedilen Farsça şiiri oldukça akıcıdır ve şâirin Farsça'ya vâkif olduğunu göstermektedir.

BURHAN (ö. 797/1394) :

Asıl adı **İlyas Çelebi** olan **Burhan**, Germiyan'da doğdu. Mevlevi büyüklerinden Celâleddin Ergün Dede (ö.775/1373)'nin oğludur.

İlk tahsîlini babasından alan Burhan, genç yaşta Mevlevi oldu ve Kütahya Mevlevi Dergâhı'nda tahsîlini ilerletti. Bilgisiyle tarikatın önde gelenlerinden biri oldu. Semâ yapmaya ve Mesnevî okumaya meraklı idi. Sâkıb Mustafa Dede'ye göre, aklî ilimlerde ve ilm-i tâbir-

de devrinin en ileri gelenlerindendi. Burhan, Kütahya Mevlevihanesi'nde şeyhlik yapan babası vefat edince, onun yerine şeyh oldu. Sakıb Dede onun devrinde şu kıta ile şöhret olduğunu ileri sürmektedir:

*Lisânü'l-gayb idi yek-ser vücûdı
N'ola burhân-ı dîn olsa nişânı
Olup feryâd-res-i nezdîk ü dü-reh
Dimişler nâmına İlyâs-ı Sâni*

Yine ona göre Burhan, *Lisânü'l-gayb*, *Tercemânü's-sır*, *Şeyh-i ledün* unvanları ile anıldığını belirtir. Kaynaklarda zikredildiğine göre, Burhaneddin İlyas Çelebi'nin çok sayıda Türkçe ve Farsça şiiri vardı. Ali Enver, *Tezkiresi*'ne aldığı Burhan Dede'nin gazelinı eşsiz olarak nitelendirir. Esrar Dede ve Sakıb Mustafa Dede Tezkireleri'nde, onun mürettep *Dîvan* sahibi olduğu belirtilir. Sadeddin Nüzhet Ergün, *Sefîne* yazarının Burhan Çelebi'ye isnat ettiği Türkçe gazelin, lisanındaki mükemmellik sebebiyle ancak, 17. asırda yazılabileceğini belirtir ve bu sebeple gazelin Burhan Çelebi'ye ait olamayacağına dikkati çeker. Ancak, kaynaklarda kayıtlı olan diğer şiirlerinin de akıcı ve ustalıkla bir söyleyiş sergilemesi sebebiyle bu gazelin, Burhan Çelebi'ye ait olabileceği düşünülmelidir.

Sakıb Mustafa Dede, *Tezkiresi*'nde şâirin biri Türkçe, diğeri Farsça olmak üzere 2 gazelinı; Ali Enver ve Esrâr Dede de *Tezkireleri*'nde şâirin tasavvufî ve ârifâne Farsça 2 kıtasını kaydetmiştir. Şâirin tezkirelerde yer alan bu gazellerinde, aruzu düzgün kullanması, dile hâkimiyeti ve ustaca söyleyiş dikkat çekicidir.

Burhan Dede'nin vefâtından sonra, yerine halifelerinden **Zeynüddin Çelebi** (ö. 800/1397) geçti.

ZEYNEDDİN (ö. 800/1397) :

Zeyneddin, Kütahya'da doğdu. Mevlânâ'nın torunudur. Babası Muzafferüddin Çelebi (ö. 676/1277), Mevlânâ'nın ikinci hanımından oğludur.

Zeyneddin Dede, Celâleddin Ergün'un hizmetinde yetişti ve ondan ilim tahsil etti. Şeyhinin vefatı üzerine, Burhaneddin İlyas Efendi'den tahsil gördü. Mevlevihaneye ne gibi hizmetleri olduğu, nerede vefat ettiği ve nereye gömüldüğü belli değildir.

Mevlevi evliyâlarından ârif bir şâir olan Zeyneddin Dede'yi, Esrâr Dede olgun bir şâir, ârif ve fazıl bir zat olarak vasıflandırır. Kaynaklarda şâirin devrinde kabul gördüğü, Farsça ve Türkçe şiirlerinin olduğu kayıtlıdır. *Semâhâne-i Edeb*'te ve *Esrar Dede Tezkiresi*'nde Farsça

bir rubâîsi ve Türkçe bir kıtası yer almaktadır. Bunlardan Farsça'ya vâkıf olduğu ve akıcı bir Farsça ile şiir yazdığı, Türkçe kıtasından da, aruza ve dile hâkim olduğu görülür.

Musiki, Hat ve Tezhip

Mevlânâ için sanat, merhum Ali Nihat Tarlan'ın ifâdesiyle, gâye değil, bir vâsıta; rûhî tekâmülün yansımasıdır⁴⁹. Bu durum, Mevlevilik yoluna daha yeni girmiş olan nev-niyazdan başlamak üzere diğer derviş, halife ve dedeler için de geçerlidir. Bir hakikat yolcusu olan sûfi, içine girdiği bu süreçte yaşadığı tecrübeleri, misal âleminde müşâhede ettiği ve gönül dünyasına yansıyan güzellikleri ve kalp gözüyle seyrederek ulaştığı keşfî bilgiyi sanatın verdiği imkânlarla müşahhas hâle indirgeyecektir. Bu bakımdan Mevlevilikte sanatçı duruş önemlidir.

Öte yandan hat, tezhip, ebru ve ciltçilik gibi güzel sanat dallarının maddî karşılıkları da bulunmaktadır. Diğer bir ifâde ile bu gibi sanatlar, dönemi içerisinde aynı zamanda birer zanaattır. Bildiğimiz kadarıyla pek çok büyük sufi gibi, Mevlânâ da etrafındakileri el emeği ile geçinmeye teşvik etmiştir⁵⁰. Mevlânâ'nın muhâtinde bulunanlardan Tebrizli Şems'in mürşidi Ebu Bekir Selebat'ın Tebriz'de geçimini sepet örerek sağladığı, Selâhaddin Zerkûbî'nin kuyumculuk işiyle iştigal ettiği ve Çelebi Hüsâmeddin'in ahi şeyhi olarak tanınan Ahi Türk oğlu Ahmet'in oğlu olduğu, babasının vefâtından sonra ahi şeyhliği postuna oturduğu bilinmektedir. Bu bakımdan her Mevlevi'nin bir işinin olması, geçimini dergâhtan değil de el emeği ve alın teri ile sağlaması esastır. Bu durum, Mevlevi dergâhlarında sanatın gelişmesindeki diğer önemli etkidir. Mevlevi dergâhına gelerek bu yolu öğrenmek isteyen genç müride *nev-niyâz* denilmektedir. Nev-niyâz, 1001 gün sürecek olan çile hayâtında bulaşıklıktan başlamak üzere on sekiz türde hizmet gördüğü gibi, kâbiliyetine göre mûsikîye ilgisi varsa mûsikîşinâs dervişin yanında yetişerek ney, rebâb ve kudüm gibi enstrümanlardan birini kullanmayı öğrenir; sesi güzelse naat-hân veya hânende olarak eğitilirdi⁵¹. Eğer kâbiliyeti hat, tezhip ve ciltçilik gibi sanatlara yatkınsa bunlarla iştigal ederdi. Böylece derviş, hem iç dünyasını ifâdelendirme imkânına kavuşur, hem de bir ekme kapısı edinmiş olurdu.

⁴⁹ Alil Nihat Tarlan, *Mevlana*, (İstanbul,1974), s. 55.

⁵⁰ Önder, "Mevlevilikte Ahi Düzeni ve Sosyal Etkileri", s. 130-1.

⁵¹ Önder, "Mevlevilikte Ahi Düzeni ve Sosyal Etkileri", s. 131.

Mevlevi tekkelerinde göze çarpan hat ve nakışlar, doğrudan doğruya bu tekkelerde yetişen sanatkarların eserleridir⁵². Meselâ, Kütahya ve Galata Mevlevihaneleri'nin ahşap minberi üzerinde dal ve destarlı sikkeler yer alır. Muğla Mevlevihanesi'nin semâhâne tavanını taşıyan dikmelerin başlıklarında da boyanmış dal sikkeler bulunmaktadır. Hat kompozisyonları da Mevlevihane süsleme unsurları arasında yer almaktadır. Mevlevihanelerde karşılaşılan sembolik muhtevâlî non-figüratif süsleme unsurları hat sanatının kapsamına giren yazılardandır. Câmilerde ve mescitlerde "Yâ Hazret-i Mevlânâ", "Yâ Hazret-i Şems", "Yâ Hazret-i Ergûn", "Yâ Hazret-i Âteş-bâz-ı Velî" gibi, "çifte Hû", "çifte vav" kompozisyonları, sıva veya ahşap üzerine yazılmış, duvar ya da levha hâlinde duvara asılmış olarak yer almaktadır. Mevlevihanelerdeki yazı kompozisyonlarının çoğunda talik hattı tercih edilmiştir. Uzunca bir dönem âsitâne olarak hizmet gören Kütahya Mevlevihanesi'nde de hattat, tezhipçi, nakkâş ve ciltçilerin yetişmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bildiğimiz kadarıyla Kütahya Mevlevihanesi postnişinlerinden Ulûfecizâde Mehmed Dede, ta'lik yazıda mâhir güçlü bir hattattı⁵³. Konuyla ilgili şuna kadar yaptığımız incelemelerde, Ulûfecizâde'den başka, herhangi bir isim tespitine imkân verecek bulguya ulaşamadık. Konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalarda da yeterli bilgi verilmemektedir⁵⁴.

Bilindiği gibi Mevlevihaneler mûsikî için vazgeçilmez mekânlardır. Özellikle İstanbul Galata ve Yenikapı Mevlevihaneleri'nde, Mevlevi mûsikîsi büyük bir gelişme göstermiş; İtrî ve Dede Efendi başta olmak üzere pek çok usta mûsikîşinas yetişmiştir. Yenikapı Mevlevihanesi, Ebubekir Dede ile birlikte, büyük oranda Kütahya Mevlevihanesi'nde oluşan gelenekten yararlanmıştır. Şu hâlde Kütahya Mevlevi Dergâhında pek çok mûsikîşinas yetişmiş olmalıdır. Fakat bunlardan Ebubekir Dede'nin oğulları **Ali Nutkî Dede** (ö. 1804) ve **Abdulbaki Nasır Dede** (ö. 1821) tarihe geçen musikişinaslarımızdandır⁵⁵. Bu iki kardeşten bilhassa ikincisi Mevlevi müziği için önemlidir. Zîra Kütahya'da yetişip bilahare İstanbul'a yerleşen **Nâsır Abdalbâkî De-**

⁵² Ali Haydar Bayat, "Hüsn-i Hat San'atında Mevlevilik ve Mevleviler", 4. *Millî Mevlana Kongresi Tebliğler*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1991), s. 81-112.

⁵³ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s. 254.

⁵⁴ Şehabettin Uzluç, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevlevilik*, (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1957).

⁵⁵ Doğan Karaağaoğlu, 'Kütahya'da Musiki', *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, (İstanbul, 1982), s. 701.

de, İsfahan ve Acembüselik makâmalarında bestelediği iki büyük Mevlevî Âyini ile tanınmıştır. *Tedkik ve Tahkik* ve *Tahrîriye* adlı mûsikîye dâir risaleleriyle de tanınan Nâsır Abdülbâkî, *Şerh-i Şâhidî*, *Terceme-i Menâkıb-i Ârifîn* ve *Divân-ı Eş'âr* isimli eserlerin de sahibidir⁵⁶.

Ebubekir Dede'nin üçüncü oğlu **Kühî Dede** adıyla bilinen **Abdürrahim Dede** de mûsikî üstatlarından. **Ebrâr Dede**'nin çağdaşı olan **Kühî Dede**, bilhassa mûsikî nazariyesinde tanınmaktadır. İkinci Farâbî olarak da anılan Dede, Hicâz makâmında âyin bestelemiş ve **Derviş Mehmet** ile **Musâhib Seyyid Ahmed Dede**'yi yetiştirmiştir⁵⁷. Zikre değer bir diğer mûsikîşinâs da "*İntizâr-ı makdemimle nev bahâr eyler hulûl*" diye başlayan güfteyi Hisâr Bûselik makâmında besteleyen dergâhın son Neyzenbaşısı **Saatçi Mustafa Efendi**'dir.

Sonuç: Sözün Tükendiği Yer

Söz bir noktaya geliyor, orada tükeniyor. Bu söyleyicinin ve söylenilenin tükenmesi değildir. Bizzat sözün tükenmesidir. Çünkü söz, anlamı belirli çerçevede daraltır. İsimlendirme aynı zamanda sınırlandırmadır. Muhayyileye, dimâğa ve derûna yansıyan hakikat huzmelerini söze dönüştürmek, ışığı bir kutuya hapsedmeğe çalışmak anlamına gelir. Bu sebepten Mevlânâ, ele aldığı konuyu takdim ederken, sözü bir yerde noktalandırır ve *hamûş* der. Artık orada beşerî dil susarak yerini evrensel dile bırakır. Bu evrensel dil susmaktır.

Mevlânâ ve takipçilerinin evrensel dillerini çözecek mârifetten yoksunuz. Zaten bu dil de tarih yazımcılığına kaynaklık edecek dokümanları sunmaz. Bu sebepten burada vesîkalara intikâl etmiş ve geleneğe mal olmuş bilgilerden yola çıkarak Kütahya Mevleviliğine dâir bazı değerlendirmeler yaptık. Bununla birlikte bu evrensel dil, Kütahya'nın kültürel dokusunu inşâ ederek orayı bir Müslüman Türk beldesi haline dönüştüren ruhtur. Açıkça görüleceği gibi, burada konuyu ele alış biçimimiz, kültür ve edebiyat tarihçiliği sınırları dâhilindedir; ancak şehir ve sosyal tarih perspektifinden yâhut kültürel-antropoloji çözümlemeleri açısından bakıldığında, âdeta bir kitap hacminde çalışmaların gerçekleştirilmesi de mümkündür.

⁵⁶ Tekin Uğurel, "Kütahya ve Musiki", *Yedi İklim*, XIII (68), (Kasım, 1995), s. 57.

⁵⁷ Uğurel, "Kütahya ve Musiki", s. 57.